

شاره‌کانی کوردوستان و باکووری عیراق

- موصل، رووبهره‌کە‌ی 37323 کیلۆمەتری چوارگۆشه،
- کەرکۆک، رووبهره‌کە‌ی 19373 کیلۆمەتری چوارگۆشه،
- ههولێر، رووبهره‌کە‌ی 15870 کیلۆمەتری چوارگۆشه،
- سلێمانی، رووبهره‌کە‌ی 15756 کیلۆمەتری چوارگۆشه،
- دهۆک، رووبهره‌کە‌ی 6553 کیلۆمەتری چوارگۆشه

موصل

گه‌رمترین شاری باکووره و 400 کیلۆمەتر له به‌غدا‌ی پایته‌خته‌وه‌ دووره و نه‌که‌وێته لای راستی دیجله‌وه. شاره‌که سه‌نته‌ری ناشوورییه‌کان بووه له سا‌لانی 704 بۆ 612 ی پیش زاییین دا. ژماره‌ی دانیشتوانه‌که‌ی پتر له 2 ملیۆنه و زۆربه‌یان کورد و عه‌ره‌بن و به‌شیکیش له نه‌ته‌وه‌ی تورکومان له موصل نه‌ژین. چاله‌ نه‌وته‌کان له سه‌رووی رۆژه‌لاتی شاره‌که‌هه‌ن. شاره‌که به‌ چینی و کارگه‌ی چیمه‌نتۆ و کارگه‌ی شه‌کر به‌ ناوبانگه‌، فزۆکه‌خانه‌ی هه‌یه و هه‌یلی شه‌مه‌نده‌فه‌ر نه‌یه‌سه‌نته‌وه‌ به‌ وولاتی تورکیا و شاری به‌غدا‌هه‌.

ههولێر

نزیکه له سنووری ئێران و تورکیاوه. نزیکه‌ی 80 کیلۆمەتر له شاری موصله‌وه‌ دووره. ژماره‌ی دانیشتوانه‌که‌ی پتر له 1 ملیۆن که‌سه. شاره‌که به‌ قه‌لای ههولێر، که شاره‌ستانیه‌تیکی کونی جیهانه، به‌ناوبانگه‌. ههولێر له‌نیوان رووباری زابی گه‌هره و زابی پچووک دا دروست بووه و پایته‌ختی کوردوستانه.

کەرکۆک

شاریکه نه‌وتی زۆره، هه‌لیکی بۆری نه‌وتی ناسینی، کەرکۆک نه‌یه‌سه‌نته‌وه‌ به‌ شاری جیهانی تورکییه‌وه، که نه‌که‌وێته سه‌ر ده‌ریای سپی ناوه‌راست. زۆرینه‌ی دانیشتوانی شاره‌که کوردن. احتیاطی نه‌وتی شاره‌که توانای دروستبوونی وولاتیکی سه‌ربه‌خۆ به‌ کوردوستان نه‌به‌خشیت. به‌شیکیش دانیشتوانی شاره‌که عه‌ره‌ب و تورکمانن. کەرکۆک 275 کیلۆمەتر له به‌غدا‌وه‌ دووره‌ نا‌که‌وێته ناوچه‌ی ئوتۆنومییه‌وه. دانیشتوانه‌که‌ی نزیکه‌ی 900000 که‌س ده‌بن. نه‌مه‌رۆ له 30% ی شاره‌که کورد و له 17% ی تورکمان و ماوه‌که‌ت تری عه‌ره‌بن.

سلێمانی

له سا‌لی 1784 دا له لایه‌ن بابانه‌که‌هه‌ دروستکراوه و 180 سا‌ل درێژه‌ی کیشاوه، له سا‌لی 1851 دا له لایه‌ن عوسمانیه‌که‌هه‌ داگیر کراوه. سنووره‌که‌ی له باکووره‌وه ههولێر و له رۆژئاواوه کەرکۆک و رۆژه‌لاتی شاره‌که‌ش وولاتی ئێرانه. ژماره‌ی دانیشتوانه‌که‌ی پتر له 1.5 ملیۆن که‌سه. شاره‌که به‌ کانزای فوسفۆر و ناسن و کرۆم به‌ناوبانگه‌.

دهۆک

73 کیلۆمەتر له شاری موصله‌وه‌ دووره و له ناوچه‌کانی بادینه‌نه. سا‌لی 1842 له لایه‌ن ده‌وله‌تی عوسمانیه‌وه‌ داگیر کراوه. سا‌لی 1969 له لایه‌ن وولاتی عیراقه‌وه‌ کراوه به‌ پارێزگا. ژماره‌ی دانیشتوانه‌که‌ی نزیکه‌ی 820000 که‌سه. له ناوچه‌که‌دا نه‌وت هه‌یه و شاره‌که‌ش به‌ دروستکردنی خۆراکی ناماده‌کراو [قوتۆ] به‌ناوبانگه‌.

پینگه‌ی جیوگرافی کوردوستان

کوردوستان ئەکەوێتە نیوان هێلی 34.5 بۆ 37.0 پلە‌ی پانی سەروو لەگەڵ 41.2 بۆ 46.3 ی درێژی رۆژەلات. شاخە بەرزەکان و زنجیرە چیاکان لە باکووری‌یەو کە بەهۆی بورکانەو لە چەرخی جیۆلۆجییەکاندا دروست بوون، سنووری کوردوستان پێکدەهێنن.

بەرەو باکوور و باکووری رۆژەلات بەرزە شاخەکان زیاد دەکات و بەرەو باشوور کەم ئەکات. شاخەکانی کوردوستان درێژکراوەی شاخی ئەراتن و لێیانەو زنجیرە شاخەکانی بادینان و سۆران یان لێ دروست ئەبن. بەرزە شاخەکان لە سەروو ناستی دەریاوە لە باکوورەو لە نیوان 2000 بۆ 3500 مەتر و بەرەو باشوور لە بەرزە 1350 مەتر دا ئەبن. ئەم شاخە بە رۆژەلاتی دیجەدا ئەکشین لە زاخۆوە تا حەمرین، شاری رەواندۆز تێنەپەرینن و بە دەوری شاری سلیمانی دا ناوچەکانی سەروو رۆژەلاتی کوردوستان پێکدینن. لە دواییدا ئەم چیاپانە لەگەڵ زنجیرە چیاکانی زاگرووس لە ئێران یەک ئەگرەنەو.

شاخی گارا لە خوارووی شاری دھۆک نزیکە 2160 مەتر بەرزەو شاخی حەسارۆست لە سەرووی رۆژەلاتی هەولێر 3690 مەتر بەرزەو شاخی هەورامانیش لە ناوچە سلیمانی نزیکە 2900 مەتر بەرزە.

ناوچە تەختانییەکان لە ناستی شاری موصل دا ئەکەوێتە نیوان شاخەکان لە رۆژەلات و بیابانەکان لە رۆژناوای. پینگە جیۆگرافیاییان ئەکەوێتە رۆژەلات و رۆژناوای رۆوباری دیجەو.

ئەم ناوچانە لە ناستی شارەکانی هەولێر و کەرکوک دا ئەکەوێتە نیوان رۆوباری زابی گەرە و زابی پچوک و رۆوباری عوزیمەو. ناوچە تەختانییەکان بە خوارووی شاری سلیمانی دا تێنەپەرن لە دەرووبەری رۆوباری سیروان دا و بە هەموویان ناوچەیکە چارەک بازەیی پێکدەهێنن.

بەهۆی ژمارەیکە زۆر لە رۆوبار و بەنداو ناوچەیکە بەپیت لە نیوان دا دروست بوو و دانیشتوانیکی زۆر تیاپا نیشتەجی بوون. چاندنی تری و دانەوێلە و گەلا تووتن لەم ناوچانەدا باوە. دارگۆزەکان دارستانیکی چروپەر بە ناوچەکە ئەبەخشن.

ناووه‌وای کوردوستان

زیاتر زستانەیکە سارد و هاوینەیکە گەرە. کوردوستان ناووه‌وای دەریای سپی ناوهراستی هەیه، ناوچە شاخاویبەکانی باکوور زستانیکی ساردوبەفراوی و ناوچەکانی باشوور ناووه‌وای ووشکە.

پلە گەرمایی ناوچە تەختانییەکانی نیوان رۆوباری دیجە و فورات لە هاوین دا ئەگاتە 50 پلە سەدی، ناووه‌وای گەرم و تەری و شێدارە.

وهرزی زستان لە ناوهراستی مانگی ئۆکتۆبەرە و تا کۆتایی مانگی ئەپرێل ئەخایەنیت، تیاپا بەفر و باران ئەباریت. پلە گەرمی نزم ئەبێتەو بۆ کەمتر لە 10 پلە سەدی.

رێژە باران بارین لە شاخەکان دا تاكو 1200 ملیمەترە لە سألێک دا. بە پێی راپۆرتی بەرئوبەرایی کەشناسی سلیمانی لە کۆتایی سالی 2004 دا رێژە باران بارین لە سلیمانی 824 ملیمەتر بوو لە سألەکەدا. بەپێی راپۆرتەکە ناسمانی شارەکە لە سألەکەدا هەروای بوو و ناووه‌وای شارەکە گزراوە و پلە گەرمی بە رێژە 6 پلە سەدی دابەزیووە و رێژە شێی هەوا کە لە نیوان 50 بۆ 70% ی بوو بە بەبەر‌اوورد لەگەڵ سالی 2003 دا بە شێوێکی بەرچاو دابەزیووە.

رۆوبارەکانی دیجە و فورات بە شا دەماری عێراق دانه‌رنین کە بەهۆیەو زووییەکی بەپیت بەرەم هاتووە. هەردوو رۆوبارەکە بوو بە گەرمی بۆ ژبانی دانیشتوانی ناوچەکە.

ناوچە بێن ألنهرین بە بەپیت ترین شوین دانه‌رنیت لە ناوچەکەدا. لیتە و قوورای رۆوبارەکان و زئی یەکان ناوچەیکە تەختانی نەرمی بەپیت لەدوای خۆی جینه‌هیلێت، بە تاییەتی لە ناواری شاخەکان دا کە بوو بەهۆی چر بوونی دانیشتوان تیاپا. سەرچاوێکی لە ناوچە جزیری نزیکی شاری ماردین لە تورکیا دەست پێکەت و بە دەوری شاخی تورعابدین ی تورکی دا دەپەرێتەو بۆ ناوچە بێن ألنهرین.

ناوچە تەختانییەکانی جزیرە لە نیوان دیجە و فورات دا ئەمێنەو و بەرەو باشوور ئەکشین تا لای شاری سامەرا لە خوارووی کەناری دیجەو ئەگەنە شاری هیت. ئەم ناوچە هەندێ شاری تر لەمخۆی ئەگریت وەکوو شاری نوسەبیین لە تورکیا و قامیشلو حەسەکە و دیرألزور لە سوریا و شاری موصل لە عێراق.

هەرچەندە زۆریی ناوچە بەپیتەکان بەبی چاندنی کشتوکال ماونەتەو، بەلام لە هەندیک جی چاندنی دانەوێلە و تری لەم ناوچانەدا بەدی ئەکرنیت.

سەرچاوەی هەموو رۆوبارە ناوهدیبیەکان لە کوردوستانی عێراق لە شاخەکانی ئەرات و هەکاری یەو هەلنەقولین. قوور و لیتەیکە زۆر لەگەڵ خۆیان بەرەو باشوور هەلنەگرن و ناوچەیکە بەپیت لەدوای خۆیان بەجی ئەهیلن، کە بژیوی ژبانی دانیشتوانی ناوچەکە دابین ئەکات و ئەبێتە هۆی خیرا زیادکردنی ژمارە دانیشتوانەیکە.

رووباری فورات: سه‌چاوه‌که‌ی له تورکیاوه هه‌لنه‌قولنیت، به سواریادا تینه‌پهریت و نه‌گاته عیراق، له گرمهت عملی له‌گه‌ل رووباری دیجله تیکه‌ل نه‌بیت و شط‌العرب دروست نه‌کهن. دریزی رووباری فورات 2350 کیلومتره.

رووباری دیجله: 1920 کیلومتره دریزه و له ناوچه‌ی بادینان رووباری فیشخابوری تینه‌پهریت. دیجله نزیکه‌ی 600 کیلومتره به کوردستانی عیراق دا تینه‌پهریت، به‌رمو باشور نه‌کشیت تا له گرمهت عملی له‌گه‌ل فورات تیکه‌ل نه‌بیت. به‌نداوه‌کانی سه‌ر رووبارمه‌کان له تورکیا نه‌بن به‌هوی که‌مکردنه‌وی ریزه‌ی ناوی رووباری دیجله و فورات له عیراق دا.

زایی گه‌وره: 650 کیلومتره دریزه، ژماره‌یه‌کی زور له جوگه و رووباروچکه‌ی تینه‌پهریت وه‌کو: که‌سه‌ر، گو‌مل، ره‌اندوز، گه‌لی عملی به‌گ. رووبارمه‌که له نزیک شاری نه‌مروود نه‌پهریته دیجله‌وه.

زایی پچوک: 250 کیلومتره دریزه، پیکدیت له رووباروچکه‌کانی سیروان، شلیر، قزلجه، که هه‌موویان نه‌پهرینه زایی دووکان وه. نه‌م زایی به‌ش له نزیک شاری فه‌تخه نه‌پهریته رووباری دیجله‌وه.

عوزیم: له چه‌ند رووباریک پیکدیت وه‌کو: خاسه، ده‌وک، ناوه‌سپی و رۆحان. عوزیم له نزیک شاری به‌له‌د نه‌پهریته دیجله‌وه.

سیروان: 450 کیلومتره دریزه، له چه‌ند رووباروچکه‌یه‌ک پیکدیت وه‌کو تانجه‌رۆ و شه‌ک مه‌یدان و شه‌میران. 31 کیلومتره له خوارووی شاری به‌غداده‌وه، عوزیم نه‌پهریته رووباری دیجله‌وه.

دانشتوانی کوردوستان و باکووری عیراق

کوردوستانی عیراق به ریژهی پروبیری زهوییهکمی دانشتوانهکمی چر و زوره و نیشتهجیی شارهکائی وهک ههولیز و سلیمانی و دهۆکن. له کۆی نزیکهیی 23 ملیۆن کس له دانشتوانی وولاتی عیراق، زیاتر له سی چارهکیان عمرهبن و یهک لهسهر پینجیان کوردن. زمانی کوردی له ناوچهی ئۆتۆنومی سههرهکییه له ناوچهکائی موصل و کهرکوک، زمانی عمرهیی سههرهکیه.

لهگهڵ کوردو عمرهبن دا له ناوچهکهدا، کهنه نهتهواپهتی وهکو تورکمان و ناشوری و ئهرمهنی و ئیرانی ههیه. 85% دانشتوانی باکووری عیراق موسولمانن، لهوانه 90% یان سوننهن.

له پیکهاتهکائی تر 8% یان مهسیحین، که نهوانیش ریژهوی ئایینیان جیاوازه و 7% تریان پیکهاتون له جوولهکه و بههایی و یهزیدی و ماندهری.

نزیکترین سههرژمیریاری ناوچهکه نهگهریتهوه بو پیش 50 سال لهسهویهر. له سالی 1937 دا دانشتوانی عیراق 6 ملیۆن کس بوون، که له عمرهبن و کورد و تورکمانی رهسهنی ناوچهکه پیکهاتبوون. لهوای کۆتایی هینانی ئیننیدایی بهریتانی لهسههر عیراق، له سالی 1948 دا ژمارهی دانشتوانی عیراق زیادی کرد و بوو به نزیکهیی 7 ملیۆن کس، ههرچهنده ئهم ژمارهههش زور بهرواپیکراو نهبوو.

له سالی 1957 دا، سههرژمیری بهکی تر له عیراق نهجام درا که تیایدا سههرژمیری 9.5 ملیۆن کس کرا. بو ئاسانکاری سههرژمیری بهکه ناوچهکائی وولات کران به جهند پیکهههکی ئیدارییهوه و له شاره گهرهکان دا، شهقامهکان ناونران و خانوهکان ژمارهیان بو دهران. له سههرژمیرییهکهدا کار به لیستی خانواده کرا که تیایدا ژمارهی نهئدامهکائی خیزانهکه و کارمکانیان تومار نهکران.

بهپنی رای چاودیزان، ئهم سههرژمیری بهش له راستییهوه نزیک نهبوو، لهبههروهی بهشیکیی زوری خهکی عیراق بهتایهتی باکووری وولات له ئیرانهوه هاتبوون و نیشتهجیی عیراق بووبوون. نهمانه یان نههچوون بو سههرژمیری یان زانیاری تهواویان لهبارهی خویان و خانوادهکهمیانهوه نه نهدا به فهرمانبهرائی سههرژمیریاری بهکه. گرتیکیی تر، سههرژمیری دانشتوانی ناوچه شاخاوییهکان بوو، که نه به سهیاره و نه به ماشینی تر نهوانرا سههردانیان بکریت. بو ئهمهش راپۆرتی موختاری دئ کان به ههند وهرهگیرا و له راستی و دروستییان نههکۆلنیرانهوه.

کۆی ریژهی زیاد بوونی دانشتوانی عیراق له ماوهی 20 سال دا، واته له سالی 1958 بو 1978 به له 20% دا خهملنیرا بوو. له سالی 1980 دا عیراق بریتی بوو له 12 ملیۆن کس و له سالی 1990 دا نزیکهیی 16 ملیۆن کس و له سالی 2000 دا 22.5 ملیۆن هاوولاتی دانشتوانی عیراق بوون. وا چاوهروان نهکریت، که دانشتوانی عیراق له سالی 2017 دا بگاته نزیکهت 40 ملیۆن کس.

ژمارهههکی زوری دانشتوانی عیراق له دههروبهری بهغدای پایتهخت نیشتهجین، که به له نزیکهیی 25% مهزهنده نهکریت. له 25% ی تریشی دانشتوانی باکووری وولاتن.

بهپنی زانیاری UNO نزیکهیی 4 ملیۆن عیراقی له دههروهی وولاتهکیان نهژین، ههرچهنده ژمارهی بیگانه له عیراق کهمن.

زمانی بهریوهبردن له عیراق دا کوردی و عمرهیی به. ئایینی وولاتهکه ئیسلامه که 62.5% یان شیعه مهزگهبن و 34.5% یان سوننه مهز ههبن و 2.7% یان مهسیحین و 0.3% یان ئایینزای ترن. دراوی وولاتهکه دیناری عیراقی به.

پینگهی ئیداری شارهکائی کوردوستان و باکووری عیراق

پینگهی ئیداری له کوردوستان و باکووری عیراق بهم شیوهیهیه:

شارهکان که پاریزگار فهرمانهرواییان نهکات،

قهزاکان که قائیمقام بهریوهیان نهبات،

ناحیهکان که بهریوهیری ناحیه ئیداریان نهکات.

له ئیستادا کوردوستان له سی شار و باکووری عیراق به کوردوستانهوه له 5 شار پیکهاتوه، که له لایهن مهجلیسی پاریزگار قهزاو ناحیهکانهوه بهریوه نهبرین. دیهاتهکان موختاریان بو دانراوه که سههر به ناحیهکانن و پهیوهندی راستهوخویان به قایمقامی قهزاکان و مدیر ناحیهکانهوه ههیه. موختار مکان کارووباری دانشتوانی دیهاتهکان خیهجی نهکمن. ژمارهی دانشتوانی قهزاکان له 10000 کس پترترن و ژمارهی دانشتوانی ناحیهکان له سههر 5000 کسهوهن.

حکومهتی عیراق لهبههر هۆکاری سیاسی ناوخۆی وولات، چهندهها جار ناوی شارهکائی عیراقی گۆریوه و له 20 سالی رابووردو پینگهی ئیداری ههندیک له شارهکانیشی گۆریوه، به پینچهوانه و دژ به جیگیرکارییهکائی سههرژمیری سالی 1957.

نیرەدا هەندیک لە ناوی قەزا و ناحیەکانی شارەکانی کوردوستان ئەخەمە روو:

قەزاکانی شاری سلیمانی بریتین لە:

بازیان، هەڵبەجە، پینجۆین، شارباژێر، دوکان، دەر بەندیخان، چەمچەمەل، کەلار، پشدر و رانیە،

قەزاکانی شاری کەرکوک بریتین لە:

کفری، دویز، دوز،

قەزاکانی شاری هەولێر بریتین لە:

عەینکاوه، شەقلاوه، حەریر، خوشناویتی، صلاح الدین، مەخمور، کۆیە و رەواندوز،

بەپێی سەرژمێریاری سالی 1957 و سالی 1965:

ناحیەکانی شاری سلیمانی بریتین لە:

تاجەرۆ، سەرچنار، قەرداغ، خورمال، ناودەشت، مەرگە، بیارە، سەردەشت، شارەزور، چنارە، سیوێل، قەلادزە، ماوەت، سوورداش و گەرمیان.

ناحیەکانی شاری کەرکوکیش بریتین لە:

قەرەحەسەن، ئالتون کۆپری، حەریجە، شوان، کەلار، قەرەتەپە، شیروانە، ئاچەلمەر، سەنگاو، دوھوک، قادرکەرەم و ئامرلی،

ناحیەکانی شاری هەولێریش بریتین لە:

گوێر، قەشتەپە، قەراج، کەندیناوه، تەق تەق، زیبار، بەرزان، مووزوری بآلا، دیانا، خەلیفان، برادۆست و بآلەکایەتی.

ژمارە ی دانیشتوانی شارەکانی باکووری عێراق بەپێی سەرژمێریاری سالی 1957 بەم شێوەیە:

شار	عەرەب	کورد	تورکمان	کلدۆناشوور	رەگەزی تر	کۆی گشتی
موصل	423548	232206	36079	46175	17469	755447
هەولێر	1795	243335	6873	4689	581	273383
سلیمانی	3285	299936	0	0	1676	304892
کەرکوک	19620	187593	83371	1605	665	388829
کۆی گشتی	448218	963070	126323	52469	20389	1722551

بەراوورد لە نێوان ژمارە ی دانیشتوانی شارەکانی باکووری عێراق بەپێی سەرژمێریاری سالی 1957 و 1965 بەم شێوەیە:

شار	سەرژمێری 1957	سەرژمێری 1965	رێژە ی زیادبوون	چری دانیشتوان سالی 1995
موصل	755447	954157	%26.3	71,3 E/Km ²
هەولێر	273383	360285	%31.7	88,21 E/Km ²
سلیمانی	304892	408220	%33.9	107,89 E/Km ²
کەرکوک	388829	462027	%18.82	46,46 E/Km ²
کۆی گشتی	6298976	8261527		
	3206241.77	4205199.86	ژمارە ی نیرینه:	%50.901
	3092734.23	4056327.14	ژمارە ی میننه:	%40.99

بۆ ئاسانکاری ئەتوانریت ژمارە ی دانیشتوان مەزەندە بکەیت، ئەگەر ژمارە ی خانووەکان و ئەندامانی خێزانەکانی ناوی، بزانریت، کە بە لە یەکانیان ژمارە یان دەر ئەکەوێت. بەلام نایا لە باکووری عێراق پڕۆسە ی لەدایک بوون و تۆمارکردنی ناو لە فەرمانگە رەسمیەکان دا کۆنترۆل ئەکەیت و ئەخەرتە ناو نووسراوه رەسمیەکانەوه، وەلامەکە ی نەخێر.

ئەگەر رێژە ی چری دانیشتوان بە 73.39 کەس بۆ هەر یەک کیلۆمەتری چوارگۆشە بەپێی خشتە ی نامارەکانی سەرژمێری سالی 1957 و سالی 1965 بخرە ئێنریت، ئەوا باکووری عێراق لە سالی 2015 دا پری و چری دانیشتوانی پێوه دیار ناییت، بەهۆ ی راگواستن و بە عەرەب کردنی ناوچەکە، پێگە ی نیداری باکووری عێراق بە شێوه یەک شێوینراوه، کە نەک سەرژمێری سالیانی شەستەکان بە نامار ئەژمار ناکرین، بەلکوو سەرژمێری سالیانی نەوهکانیش راست نین، چونکە هەریمی کوردوستان تیایدا بەشداری پێنەکراوه.